

T.C. MERKEZ BANKASI ve "ALTIN PIYASASI"

Prof. Dr. Erdinç Tokgöz^(*)

GİRİŞ

T.C. Merkez Bankası'nın düzenlediği ve yönettiği "para piyasası"nın alt piyasaları olarak nitelediğimiz "Açık Piyasa İşlemleri" ve "Bankalararası Para Piyasası"nın değerlendiren iki incelememiz yayınlanmıştı⁽¹⁾. Bu iki çalışmamızda şu önemli noktayı vurgulama gereğini duymuştuk: T.C. Merkez Bankası 1980'li yılların ikinci yarısında oluşturduğu, birbirini izleyen ve tamamlayan, alt piyasalarla, para piyasasının, dolayısıyla Türk Bankacılık Sistemi'nin yeniden yapılanmasına öncülük etmiştir.

Bu yeniden yapılanma ve çağdaş araçların kullanımına geçiş süreci 1990'lı yılların başında Türk Bankalarına fon yönetiminde daha başarılı ve verimli olma şansını artıran bir çalışma ortamı getirmiştir. Böylece 1990'lı yıllara T.C. Merkez Bankası dört alt piyasadandan oluşan bir "para piyasası" düzenleyerek girmiş bulunmaktadır. Bu alt piyasalar "Bankalararası Para Piyasası" (Nisan 1986), "Açık Piyasa İşlemleri" (Şubat 1987), "Döviz Piyasası" (Ağustos 1988) ve "Altın Piyasası" (Mart 1989) dir.

Bilindiği gibi 1211 sayılı T.C. Merkez Bankası Yasası Banka'nın temel görevlerini sıralarken "... milli paranın iç ve dış değerini korumak amaçlarıyla gerekli tedbirleri almak;" zorunluluğunu getirmiştir. Yasal bir engel olmadığı halde yukarıda anılan alt piyasaların düzenlenmesi ve Banka'nın para piyasası üzerinde etkinliğinin artırılmasında geç kalmıştır. 1970 tarihli 1211 sayılı kanunun 4. maddesinde 3098 ve 3291 sayılı ek yasalarla Banka'nın temel

(*) Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

(1) -Erdinç Tokgöz, "T.C. Merkez Bankası ve Açık Piyasa İşlemleri", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 1990.

-E.Tokgöz, "Bankalararası Para Piyasası", Finans Dünyası, İstanbul Temmuz 1992.

görev ve yetkileri yeniden tanımlanmıştır⁽²⁾. Bu yeni düzenlemelerle Banka'ya Döviz ve Altın Piyasalarını düzenleme ve yönetme görevi verilmiştir. Bu çerçevede Mart 1989 tarihinden bu yana işleyen "Altın Piyasası"nı aşağıda incelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız. Ancak birinci bölümde çok özel bir mal olan altın hakkında bazı temel ve belirleyici bilgiler aktarmanın yararlı olacağını düşündük.

I- DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ALTIN

Tarih boyu tüm uygarlıkların altını değerli bir mal saymış olduklarını biliyoruz. Bu ilgi günümüzde de devam etmektedir. Altının üretim maliyetinin çok yüksek olması altın arzını kısıtlamakta ve fiyatının yüksek olmasına yol açmaktadır. Günümüzde en büyük altın üreticisi Güney Afrika'dır. 1989 yılında Dünya altın üretimi 2 bin ton civarında gerçekleşmiştir. Bu üretimin %75 ini üreten ülkeler ve üretimleri şöyledir: G.Afrika 605 ton, S.Rusya 280 ton, A.B.D. 266 ton, Avustralya 202 ton ve Kanada 159 ton⁽³⁾. Üretimin geri kalan %25 ini Dünya'nın diğer ülkeleri üretmektedir. XIX. Yüzyılın ilk yarısında en büyük altın üreticisi S.Rusya idi. A.B.D. de 1848 de, Güney Afrika'da 1884 de üretime geçilmesi Dünya altın piyasasını oligopolistik bir yapıya götürmüştür. Bugün de bu özellik sürüyor.

Saf altın 24 ayardır. Bir alaşımdaki altın oranı (ayar) kırat ile ölçülür⁽⁴⁾. Ayar düştükçe altın dışındaki metallerin oranı örneğin gümüş veya bakır oranı artmaktadır. Bu durum altının rengine yansır, renk koyulaşır. Uluslararası altın piyasalarında altının fiyatı "ons"(ounce) birimine (31,1035 gr) göre belirlenmektedir.

Uluslararası altın piyasalarında 1970'li ve 1980'li yıllarda görülen büyük fiyat dalgalanmaları eşi görülmemiş boyutlara ulaşmıştı. Örneğin "Petrol Krizi" öncesi 1 ons altın 40\$ iken 1974 de 200\$'a fırlamıştır. Ancak iki yıl sonra fiyat 100 dolar civarına indi. İkinci petrol krizi sonrasında altın fiyatı (1 ons) 850 dolara yükselmişti. Kasım 1992'de bu fiyat 335 dolar civarındadır.

Bu büyük dalgalanma altın ithalatçısı olan Türkiye'ye fazlasıyla yansdığına aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.

(2) Madde 4/h: «İlgili mevzuat ve Hükümetçe alınacak kararlar çerçevesinde altın ve döviz rezervlerini ülke ekonomik menfaatlerine uygun şekilde yönetmek».

(3) Le Monde, "Bilan Economique Et Social", 1990, s. 40.

(4) Kırat birimi Miskal'in yirmi dördte biridir. Miskal ise 1.5 Dirhem'dir. Dirhem Okka'nın dört yüzde biridir. okka ise 1283 gramdır. 24 ayar altın 995 milyem olarak ifade ediliyor.

Türkiye'de Altın Fiyatları

Yıllar	Cumhuriyet	Gram
1950	39 Lira	6 Lira
1961	102 Lira	15 Lira
1965	94 Lira	14 Lira
1970	128 Lira	21 Lira
1975	580 Lira	80 Lira
1980	13.300 Lira	1.835 Lira
1985	42.100 Lira	6.330 Lira
1989	203.000 Lira	30.000 Lira
1992	594.000 Lira	89.000 Lira

Kaynak: T.C. Merkez Bankası Raporları ve Dünya Gazetesi, 18 Kasım 1992

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının uzun yıllardan beri "sarı metali" tasarruf aracı olarak kullandığını biliyoruz. 1980'li yıllara dek yurt içi altın piyasasında talep büyük çapta ve ayar garantisi olmadan Ortadoğu ülkeleri üzerinden kaçak altınlarla karşılanıyordu. İlk kez T.C. Merkez Bankası, ithal ettiği altını (külçe) Aralık 1984'den itibaren bazı şubeleri aracılığıyla kişilere doğrudan ve Türk Lirası karşılığında satmaya başladı. Banka'nın bu girişimi altın piyasasına uygun fiyat ve kalite güvencesi gibi iki önemli boyut kazandırmıştı. Merkez Bankası bu uygulamanın sonuçlarını değerlendirdikten sonra, 28 Mart 1989 tarihinden itibaren "döviz karşılığı altın piyasası"na faaliyete geçirdi.

"Kısa sürede büyük ilgi gören ve gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında büyük yankı uyandıran Döviz Karşılığı Altın Piyasası'nda işlem hacmi .." tahminleri aşarak 1989 yılı sonunda 90 tonu (değer olarak 1.1 milyar\$) aştı. 1990 yılında işlem hacmi miktar olarak büyük artış gösterip 144 tonu aşarken dünya altın fiyatlarının düşmesi sonucu değer düzeyi 1.3 milyar\$ da kalmıştır.⁽⁵⁾ Tasarruf aracı olarak altına alternatif ve çok daha verimli araçların ortaya çıkması (döviz, hazine bonusu, repo, ..) altına olan talebin azalmasına neden olmuştur. Örneğin 1991 yılında işlem miktarı 112 ton, değeri ise 1.2 milyar dolar olmuştur. Merkez Bankası altın ithalatını uluslararası standartlara uygun olarak, ilk yıllarda sadece İsviçre'den yapıyordu. İthal edilen külçe altınlar konsinye olarak getirtiliyordu. Daha sonra rekabet yaratmak ve maliyeti düşürmek için S.Rusya ve G.Afrika'dan da konsinye altın ithalatı başlatılmıştır. "1992

(5) T.C. Merkez Bankası, 1991 Yıllık Rapor, s. 60.

Yılında altın ithalatının %25 oranında artış göstererek 1.5 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir".⁽⁶⁾

II- ALTIN PIYASASININ İŞLEYİŞİ

T.C. Merkez Bankası'nın kurup yönettiği "Altın Piyasası"nın işleyiş ilkelerini belirleyen kurallar, Banka'nın Para Piyasaları ve Fon Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün 31 Ağustos 1988 tarihli "Döviz Karşılığı Altın Piyasası Uygulama Talimatı"nda yer almaktadır. Bir yıllık uygulamaların değerlendirilmesiyle ilgili temel bilgi ve görüşler ise Banka'nın yıllık raporlarında "Döviz Efektif ve Altın Piyasaları" başlığı altında verilmektedir.

Altın piyasasının işleyişinde T.C. Merkez Bankası'nın üç önemli ve belirleyici müdahalesi vardır: 1) Altın ithalatı, 2) İç piyasaya açılma, 3) Geri alma işlemleri.. Şimdi bunları kısaca açıklamaya çalışalım.

1-Altın İthalatı

T.C. Merkez Bankası bir alt para piyasası olarak kurduğu ve yönettiği "Altın Piyasası"nın ortaya çıkardığı talebi karşılamak üzere uluslararası standartlara uygun altın bar (kalıp) ve külçeler ithal etmektedir. Bu ithalat başlangıçta sadece İsviçre kökenli firmalardan yapılırken, şimdi uluslararası itibarı ve deneyimi olan farklı kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İthalat iki aşamada yapılmaktadır. önce konsinye alım yoluyla altın Türkiye'ye getirilmekte daha sonra uluslararası para piyasası üzerinden satın alma işlemi tamamlanmaktadır. Bu ticari ilişki karşılıklı açılan "Avans Hesabı" aracılığıyla yürütülmektedir. Ayrıca Banka'nın ilgili talimatı uyarınca İstanbul ve Ankara Kambiyo Şubeleri nezdinde bir altın pozisyonu oluşturulmaktadır.

Merkez Bankası'nın ithal ettiği (konsinye alım..) işlenmiş altınlar "uluslararası kabul görmüş bir kuruluşun damgasını ve seri numarasını taşıyan sertifikalı.." altınlardır. Küçük ağırlıkta olanlar 5 gr, 10 gr, 50 gr, 100 gr, 500 gr ve 1 kg'lık bar'lar halinde (995/1000 veya 999,9/1000 saflıkta) ithal edilmektedir. Büyük ağırlıkta olanlar 400 onsluk, yaklaşık 12.5 kgr, ve 995/1000 saflıkta külçeler halinde getirilmektedir. Altın parçanın ağırlığı küçüldükçe imalat giderleri artmakta dolayısıyla satış fiyatı yükselmektedir.

1991 yılında ortalama fiyatı bir ons 362 Dolar üzerinden yaklaşık 112 ton altın ithal edilmiş ve 1.3 milyar Dolar ödenmiştir. 1992 yılı için bu miktarın 1.5 milyar Dolar olacağı hesaplanmaktadır.

(6) D.P.T., 1993 Yılı Programı, s. 52.

Bağlamak gerekirse, 17 Mart 1984'ten itibaren altın piyasasının istikrara kavuşturulması yönünde Merkez Bankası uluslararası geçerliliği olan ayar damgası ve seri numarası taşıyan külçe altın ithal etmekte ve şubeleri aracılığıyla iç piyasaya vermektedir. Bankalar Dolar üzerinden spot esasla Banka'dan altın almakta ve kendi satış fiyatlarını serbestçe belirlemektedirler.

2-İç Piyasaya Açılma

Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşlar yukarıda açıkladığımız koşullarda Merkez Bankası'nın döviz karşılığı aldıkları altını müşterilerine Türk Lirası üzerinden belirledikleri fiyattan satmaktadırlar. Yani halk ve kuyumcular, anılan aracı kuruluşlardan altın alım ve satımı yapabilmektedirler. Türk Lirası'nın konvertible olduğunu dikkate alırsak yetkili tüm aracı kuruluşlar birbirleriyle döviz ve efektif üzerinden alım ve satım işlemleri gerçekleştirebilmektedirler.

Altın piyasasına girmek isteyen bir banka, Özel Finans Kurumu ve Yetkili Kuruluş almak ve satmak istediği altınların özelliklerini (bar ve külçelerin bürüt ağırlık dökümü ve sayısı) başlıklar halinde önceden belirlemektedir. Sonra bu listeyi telefonla Merkez Bankası'nın ilgili birimi olan Döviz ve Effektif Piyasaları Müdürlüğü'ne yazdırmak gerekiyor. Bu başvuru sırasında yani Merkez Bankası'ndan döviz karşılığı altın almak için aşağıda sıralanan hususlarda anlaşmaya varılması gerekli görülmektedir. a) İşlem günü ve saati, b) Altın satış fiyatı, c) İstenilen bar ve külçelerin bürüt ağırlık dökümü ve sayısı, d) Altın teslim valör günü, e) Altın saflık derecesi, f) Döviz/efektif ödeme valör günü, g) Navlun, sigorta, imalat ve diğer giderler, h) Toplam döviz cinsi ve tutarı, i) Toplam efektif cinsi ve tutarı, j) Altının teslim edileceği Merkez Bankası Şubesi, k) Dövizin ödeneceği Merkez Bankası muhabiri, l) Effektif ödenecek Merkez Bankası Şubesi.

Merkez Bankası'nın bankalar ve diğer anılan kuruluşlarla yaptığı duyuruda, altın alım ve satımının iş günlerinde saat 10-16 arasında 3102448 numaralı "Piyasanız" telefonunun kullanılmasını istemektedir. Ayrıca "Altın Piyasası"nda işlem yapmak isteyenlerin kendilerine bildirilen Merkez Bankası Şubelerinden birinde "Serbest Altın Deposu Hesabı" açtırmaları gerekmektedir. Ek olarak Banka'nın yönettiği "Döviz ve Effektif Piyasaları"na da katılıyor olmaları aranmaktadır.

Bankalar Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşlar altın alımı için başvurularında en az 5 kilogram almak zorundadırlar. Altınların ilgili şubeler aracılığı ile tesliminin yapılabilmesi için döviz veya efektifin Banka'nın eline geçmesi zorunludur.

"Altın Piyasası"nda yapılan tespitlere göre kış aylarında iç satışlar azalmakta yaz aylarında artmaktadır. Bu eğilimin ortaya çıkmasında her türlü gösteriş ve lüks harcamalarının yaz aylarında hızlanması yanında yabancı turistlerin de bu dönemde önemli bir talep yarattığı söylenebilir.

3-Geri Alma İşlemi

"Altın Piyasası"nda Merkez Bankası karşısında alıcı durumunda olan Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşlar gerekli gördükleri zaman belli koşullar çerçevesinde ellerindeki altını geri satmak isteyebilirler.. Geri satma işinde en kolay uygulama altının daha önce Merkez Bankası'ndan satın alındığının belirlenmiş olması halidir. Dolayısıyla altının "uluslararası kabul gören bir kuruluşun damgasını ve seri numarasını taşıyan, sertifikalı bir kilogram kadar olan bar veya 400 onsluk külçeler halinde işlenmiş" olması gerekmektedir.

Merkez Bankası'nın yetkili şubesine getirilen altının ilgililerce yukarıda anılan özellikleri taşıyıp taşımadığı konusunda üç ayrı işlem yapılır:

- a) Merkez Bankası tarafından satılmış olan altınların geri alınması,
- b) Banka tarafından satılmamış veya sertifikasız altının geri alınması,
- c) Hurda altının geri alınması...

Merkez Bankası bu başlıklar altında hangi işlemlerin yapılması gerektiğini bankalara ve ilgili kuruluşlara gönderdiği duyuruda açıklamaktadır.

Her üç halde de altınların ağırlıkları hassas terazilerle belirlendikten sonra, altınların boyutlarının ve biçimlerinde standartlara uygunluğu tespit edilmektedir. Özellikle "bar"ların saflık derecelerinin (üstlerinde yazılı) doğruluğunun ortaya konması için, mini bilgisayar donanımlı dijital göstergeli ve ses dalgaları ile çalışan "Saflık Test Makinası" kullanılmaktadır. Böylece geri alma durumunda tartma, ölçme ve saflık tespiti gibi üç önemli denetim yapılmaktadır.

Yapılan denetimle standartlara uygunluğu belirlenen altından en az 5 kilogram getirilmiş olmalıdır. Getirilen altın daha önce Merkez Bankası'nca satılmış değilse veya aranan tüm özellikleri taşımasına rağmen sertifikası yoksa geri almada altının değerinin %98'i ödenmekte, kalan bölüm işlemler tamamlandıktan sonra verilmektedir.

Hurda altın kabulünde Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün homojen dökümlü en az 2 kilogramlık altın kalıplar için düzenleyeceği belgeler aranmaktadır. Bu altınların alış değerlerinin % 70-90 arasında bir pay peşin ödenmektedir. Merkez Bankası altını "uluslararası kabul görmüş bir altın rafinerisine gönderip alacağı kesin bilgilere göre geri kalan payı ödemektedir. Altın çok pahalı ve hassas bir mal olduğundan Merkez Bankası alım satım işlemleri kesinleşinceye dek karşısındaki kuruluşları sorumlu tutmaya devam ettiğini önceden bildirmektedir.

SONUÇ

T.C. MerkezBankası'nın 1980'li yıllarda kurduğu ve yönettiği Para Piyasası'nın alt piyasalarından olan "Açık Piyasa İşlemleri" ve "Bankalararası Para Piyasası" konularında yayınladığımız incelemelerde Merkez Bankası'nın kendini yenilerken Türk Bankacılık Sistemi'nde gelişme ve çağdaşlaşma sürecini başlattığını vurgulamaya çalışmıştık. Bu incelememizde tanıtmaya çalıştığımız "Altın Piyasası" Nisan 1989 dan buyana çalışan en genç alt piyasa özelliğini taşımaktadır. Fakat çok kısa sürede piyasa beklenilenin üstünde bir gelişme göstermiş ve 150 tona yaklaşan ithalat ve 1.5 milyar dolarlık ödeme gibi önemli boyutlar kazanmıştır. "Döviz Piyasası"nın da başarıyla yönetildiğini söyleyerek şu soruyu sorabiliriz. Acaba Banka "Hükümetle müştereken milli paranın iç ve dış değerini korumak amaçlarıyla gerekli tedbirleri almak" ta niçin başarılı olamıyor? Bize göre fiyat istikrarını sağlamada, enflasyonu aşağı çekmekte ve parasal araçların etkisiz kalmasında kusurlu olan Hükümet'tir. Çünkü anti-enflasyonist para politikalarıyla uyumlu maliye politikalarının bir paket halinde yürürlüğe konması gerektiğini yıllardır Hükümetler anlamış görünmüyor. Türk Milleti'nin bu gerçeği görececek ve cesaretle uygulayacak olan bir Hükümete ihtiyacı var, kanısındayız.

